

Прийоми відтворення гастрономічних реалій Грації Деледди в українських перекладах

О. Веклич

Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
Corresponding author. E-mail: vek_olesya@ukr.net

Paper received 10.09.20; Accepted for publication 24.09.20

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2020-235VIII70-14>

Анотація. Статтю присвячено дослідженню особливостей перекладу гастрономічних реалій сардинської письменниці Грації Деледди українською мовою. Розглядаються характерні риси, стилістичне забарвлення та смислове навантаження таких реалій, а також прийоми для їх відтворення, застосовані різними перекладачами в різні історичні періоди. Аналізується адекватність обраних прийомів перекладу з точки зору збереження когерентності цільового тексту.

Ключові слова: італійська мова, реалія, генералізація, транслітерація, перекладацький коментар.

Вступ. В італійській літературі кінця XIX – початку XX століття особливе місце належить Грації Деледди (1871 – 1936) – письменниці сардинського походження, що у 1927 отримала Нобелівську премію. Її творчість увібрала риси усіх мистецьких течій, що панували в той час у Європі – від реалізму до декадансу. Наразі творчий доробок Деледди відносять також і до регіональної літератури, оскільки в центрі її романів та оповідань знаходиться рідний острів письменниці – Сардинія, життя на якому вона описує детально і реалістично [12]. Саме такий реалізм і обумовлює наявність у її творах великої кількості лексики з національним та регіональним забарвленням, зокрема реалій [11]. Під час проведення цієї розвідки ми вирішили зупинитися саме на гастрономічних реаліях, використання яких у творах є найбільш частотним, оскільки письменниця часто зображує побутові сцени з приготуванням традиційних місцевих страв [7]. Такі реалії мають особливе смислове та стилістичне навантаження і є своєрідним викликом для перекладача.

Огляд публікацій за темою. Постать Грації Деледди, тематика її творів та особливості художнього мовлення привертала увагу багатьох дослідників. Наша розвідка ґрунтувалася на біографічній роботі М. Е. Чузи [7] та дослідженні мовлення ранньої прози Деледди авторства Р. М. Фадди [11]. Особливої уваги також заслуговує книга «A tavola con Grazia» Н. Де Джованні [6], у якій авторка вивчає роль і символізм саме гастрономічної лексики Деледди. Що стосується аналізу саме реалій та прийомів їх перекладу, то в нашій роботі ми будемо посилалися на доробок Р.П. Зорівчак.

Матеріали і методи. Матеріалом дослідження виступили три романи письменниці – «Лихим шляхом» (1896) у перекладі Надії Кибальчич, «Плющ» (1908) у перекладі Леоніда Пахаревського і «Тростини на вітрі» (1913) у перекладі Віктора Шовкуна. Звертаємо увагу, що переклади перших двох зазначених романів були опубліковані у 1913 та 1911 роках відповідно в журналі «Літературно-науковий вістник», для якого характерним було використання жестикуляції – фонетичного правопису, який в той час застосовувався на території Західної України, і якому характерні правила, що не співпадають із сучасними (мова йде, зокрема, про правила написання зворотних дієслів та використання літер «i» та «e») [2]. Переклад твору «Тростини на вітрі» вперше вийшов друком в 1975 році, і його мова є сучасною.

Що стосується застосованих нами методів, то найважливішим для нашої роботи був перекладацький та **зіставний лінгвістичний аналіз вихідних і цільових текстів**. Метод **лінгвокультурного аналізу** допоміг зрозуміти функціонування окремих лексичних одиниць з національним та регіональним забарвленням. **Метод оцінювання адекватності** і якості перекладу було застосовано для визначення критеріїв адекватного перекладу стилістично забарвленої лексики. **Діахронічний метод** дозволив прослідкувати, як змінювалися підходи перекладачів до перекладу реалій із часом.

Мета розвідки – дослідити особливості використання реалій-гастрономів Грацією Деледдою та проаналізувати прийоми їх відтворення різними українськими перекладачами в різні історичні періоди.

Результати та їх обговорення. Перш ніж перейти безпосередньо до аналізу уривків, зазначимо, що для тлумачення терміну «реалія» ми опиралися на визначення, запропоноване Р.П. Зорівчак: «Реалії – це моно- і полілексемні одиниці, основне значення яких вміщає (в плані бінарного зіставлення) традиційно закріплені ними комплекс етнокультурної інформації, чужої для об'єктивної дійсності мови-сприймача» [3]. Серед прийомів перекладу реалій дослідниця називає такі: **транскрипція (транслітерація), гіперонімічне перейменування, дескриптивна перифраза, комбінована реномінація, калькування, транспозиція на конотативному рівні, уподібнення, контекстуальне розтлумачення, ситуативний відповідник**. Також окремо дослідниця виділяє перекладацький коментар, який слід розглядати як додатковий прийом, що супроводжує слова, перекладені без будь-якої лексико-семантичної трансформації, але при цьому це такі слова, що вимагають розширеного пояснення [3].

Для аналізу реалій-гастрономів Грації Деледди та прийомів для їх перекладу ми обрали кілька таких, які зустрічаються у творах письменниці найчастіше, а саме «**gattò**», «**focaccia**», «**torrone**» та «**sapa**».

Серед зазначених нами реалій три мають італійське походження, і лише одна, «**gattò**» – сардинська. Означена вона вид сардинських солодощів з мигдалю, цукру, меду та лимонного соку. З неї ми і розпочнемо аналіз. В романі «Лихим шляхом» вона з'являється тричі, а у творі «Тростини на вітрі» – один раз.

Віктор Шовкун для перекладу лексеми користується комбінованою реномінацією:

Dalla sua bisaccia a fiorami usciva l'odore del

gattò... [8, с. 77] //

*З його квітчастих саков пахло rammo**... [1, с. 65]

**солодкі коржичи* [1, с. 65]

В оригіналі значення лексеми «*gattò*» пересічний італомовний читач міг зрозуміти лише з контексту. Транслітерація реалії у поєднанні з коментарем є, з одного боку, вдалим рішенням, оскільки допомагає зберегти регіональне забарвлення, проте з іншого, саме пояснення не є повним і призводить до смислових втрат.

Надія Кибальчич вдається до інших прийомів:

su tutti i mobili stavano grandi vassoi contenenti torte dai vivi colori e gattòs, specie di piccole costruzioni moresche di mandorle e miele [9]. //

скрізь стояли підноси з різними кольоровими ласощами, з періжками та печивом з мигдалів та меду [4].

В перекладі цього уривку Надія Кибальчич вдається до вилучення. До того ж в українському тексті не лише відсутня реалія, а й викривлене її пояснення, яку Деледда застосувала для кращого розуміння італійським читачем. Дослівний переклад звороту «*specie di piccole costruzioni moresche di mandorle e miele*» звучить так: «*невеличкі вироби мавританського походження з мигдалю та меду*». Як висновок, переклад Н. Кибальчич не є адекватним.

Цікавим для аналізу є і такий уривок:

...scriveva su una striscia di carta i nomi dei donatori[...]

– Zia Maria Rosana una torta di mandorle.

– Il signor Antonio Maria Zoncheddu un presente di grano.

– Donna Grazia Casula un presente di grano e un gattò [9]. //

...записувала на папір тих, хто приніс дарунки. [...]

– Сеньор Антоніо Цонкедду зерно.

– Сеньора Грація Качуло зерно та nepiz [4].

В цьому прикладі уваги вимагають два гастроніми – «*torta di mandorle*» та «*gattò*». І якщо для відтворення «*torta di mandorle*» був застосований буквальний переклад, що був у цьому випадку адекватним, то «*gattò*» нейтралізується, і перекладається як «*періг*» (слово написано відповідно до правопису початку ХХ століття). Такий еквівалент, по-перше, не передає зміст та регіональне забарвлення оригіналу, по-друге, спричиняє небажані повтори, а отже він є неадекватним.

Далі перейдемо до італійських реалій, що, на відміну від сардинських, стилістичного забарвлення не мають, і під час їх перекладу важливо було відтворити виключно зміст. Аналіз почнемо із лексеми «*focaccia*», що означає «*приготований в печі хліб приплюснutoї форми*». Наразі в українській мові присутній затверджений відповідник «*фокача*». Зустрічається реалія у романах «*Лихим шляхом*» (1 раз), «*Плющ*» (2 рази), «*Тростини на вітрі*» (3 рази) у різних контекстах.

Наприклад, у творі «*Лихим шляхом*» значення цієї реалії є метафоричним:

Dio è il padre di tutti, e quando fece il mondo disse agli uomini: «Ecco, figli miei, io ho fatto una focaccia: a ciascuno la sua porzione: prendetevela, figli miei» [9]. //

Бог є батько всім і коли він сотворив світ, то сказав людям: «Ось мої діти, я вам даю періжок. Кожному буде його частина. Беріть, дітки.» [4].

Надія Кибальчич відтворює цю реалію за допомогою уподібнення: «*focaccia*» – «*періжок*» (в зазначеному виданні перекладу використана форма «*періжок*», що відповідала тогочасному правопису). Хоча і значення цих слів не збігається, такий переклад ми можемо вважати адекватним, оскільки зберігається образність.

Наступним ми розглянемо приклад із роману «*Плющ*». Зазначаємо, що хоч і в оригінальному тексті реалія «*focaccia*» зустрічається двічі, проаналізувати ми зможемо лише один випадок, оскільки фрагмент тексту, де вона зустрічається вдруге, вилучений у скороченому перекладі Леоніда Пахаревського.

Ella rientrò nella sala da pranzo, e dopo le trote servì le uova fritte con cipolle, e in ultimo una focaccia di pasta e formaggio fresco [10]. //

Анеза знов пішла до їдальні і після форелі поставила на стіл крашанки, смажені з цибулею, а далі принесла свіжого сиру [4].

Як бачимо, в перекладі цього речення реалія вилучена. Зміст, таким чином, повністю викривлений: зворот «*focaccia di pasta e formaggio fresco*» («*фокача з тіста та свіжого сиру*») відтворений як «*свіжий сир*», що оригіналу не відповідає, а отже переклад ми адекватним не вважаємо.

Віктор Шовкун підходить до відтворення цієї реалії інакше:

Grixenda, fiore, vieni, prendi almeno un pezzo di focaccia! [8, с. 65]. //

Гріксендо, дитинко, ходи з'їж хоч шматочок коржа [1, с. 53].

Беручи до уваги, що «*корж*» – «*плоский круглої форми виріб із прісного тіста*» [5], такий переклад можна вважати генералізацією, яка більшою мірою передає значення оригіналу.

Іншим контекстуальним відповідником, який обрав Віктор Шовкун, є «*млинець*»:

Una delle parenti di Grixenda andò dal suonatore di fisarmonica e gli porse una focaccia piegata in quattro [8, с. 66]. //

Якась із Гріксендиних родичок підійшла до гармоніста і подала йому згорненого вчетверо млинця [1, с. 54].

Очевидно, в цьому прикладі перекладач обирав відповідники, орієнтуючись на контекст, а саме на дієприкметниковий зворот «*згорненого вчетверо*», а отже попередньо використаний відповідник «*корж*» негативно вплинув би на когерентність тексту. Незважаючи на це, на нашу думку, таке уподібнення може викликати хибні асоціації у читача.

Далі ми розглянемо реалію «*torrone*», що використовується на позначення кондитерського виробу із меду, цукру, ячного білку та смаженого мигдалю. З'являється вона у творах «*Лихим шляхом*» (2 рази), «*Тростини на вітрі*» (1 раз) і «*Плющ*» (7 разів).

Першим проаналізуємо приклад із роману «*Тростини на вітрі*»:

Non rimasero che una venditrice di torroni [8, с. 165]. //

Невдовзі залишилася тільки торговка смаженим мигдалем [1, с. 154].

Як бачимо, Віктор Шовкун використав контекстуа-

льне розтлумачення, переклавши «**torroni**» як «**смажений мигдаль**». Як і у випадку використання ним перекладацького коментаря, подібне тлумачення є неповним, а отже зміст повністю не передає.

Надія Кибальчич в такому випадку обирає інші прийоми. Наприклад:

*Ci avete portato del **torrone**? [9] //*

*А чи привезли ви нам відтіль якого **гостинця**? [4]*

Перекладачка застосовує генералізацію, переклавши «**torrone**» як «**гостинець**». Звичайно, такий прийом призводить до смислових втрат, проте, щонайменше, значення не є викривленим, на відміну від попереднього прикладу.

Розглянемо ще один приклад генералізації з цього ж твору:

*donne di Tonara, strette fasciate in un ruvido costume, insensibili al sole e ai rumori della folla, misuravano nocciuole o segavano e vendevano i loro **torroni bianchi** che si scioglievano al caldo [9]. //*

*Тонарські жінки стягнені і замотані в своїх грубих убраннях, байдужі до сонця і шуму юрби, одважували оріхи та різали **білі солодкі ласощі**, котрі роставали на сонці [4].*

В цьому випадку словосполученню «**torroni bianchi**» знайдено відповідник «**білі солодкі ласощі**», що є генералізацією. Саме в цьому контексті, завдяки наявності описів такої прийом може бути адекватним, хоча також спричиняє втрати.

Найкраще, на нашу думку, цю реалію українською мовою відтворено в перекладі роману «Плющ»:

*Addio, Rosa, non mangiare molto **torrone** [10]. //*

*Йди здорова, Розо, та не їж там багато **мигдалевих ласощів** [4].*

Як і Віктор Шовкун, Леонід Пахаревський вдається до контекстуального розтлумачення, яке, на нашу думку, є більш адекватним – **torrone** – **мигдалеві ласощі**, оскільки функціонує як генералізація, не спотворюючи зміст.

І, нарешті, перейдемо до останньої реалії – «**sapa**». Серед проаналізованих нами творів вона використовується лише в романі «Лихим шляхом», де з'являється 6 разів. Загалом, лексема «**sapa**» (або «**saba**») означає вид фруктового сиропу, що в Італії, в залежності від регіону, виготовляється з винограду, апельсинів, плодів опунції або сунічника, і використовується для приготування солодоців.

У перекладі цю реалію Надія Кибальчич в перекладі переважно вилучає:

*Sabina aveva lasciato il servizio, e aiutava le sue ricche parenti a fare il pane e i dolci di pasta, **sapa e uva passa**, che ogni buona massaia nuorese non manca di preparare per a festa di Tutti i Santi.*

*Fin dall'alba Maria accese il forno, preparò la **farina lievitata, le mandorle, la sapa e il miele** [9]. //*

*Сабіна скінчила строк у хазяїна і допомогла багатим родичкам пекти хліб та особливе **солодке печиво з родзинками** котре кожна добра нуорська хазяйка пече на се свято.*

*Ще на світанню Марія затопила піч, призначену тільки на те, щоб пекти хліб, приготувала запару, **міндалі, родзинки і мед** [4].*

В цьому уривку Деледда описує процес приготування традиційних сардинських солодоців. Серед назв

інгредієнтів є і зазначена реалія, що в наведеному уривку зустрічається двічі. В першому випадку вона просто вилучена, що призвело до змістових втрат. Проте в другому випадку, щоб певною мірою компенсувати стиль написання, Надія Кибальчич вдається до додавання, і в перекладі однорідні члени «**la farina lievitata, le mandorle, la sapa e il miele**» виглядають як «**запару, міндалі, родзинки і мед**». Як бачимо, замість «**sapa**» використане слово «**родзинки**», яке перекладачка вирішила вжити, виходячи із контексту.

Розглянемо ще один схожий приклад:

*Già le donnine d'Oliena dai capelli attortigliati intorno alle orecchie passavano vendendo **l'uva passa e la sapa**; col loro costume barocco, scalze, con le scarpe in mano, rassomigliavano nei movimenti alle galline vagabonde. La loro vocetta stridula, che chiedeva: **Papascja pjaes e fju? Bini 'ottu pjaes,* annunziava che le vendemmie erano terminate e che l'inverno s'avvicinava.***

“Uva passa comprate e fichi? Sapa comprate?**” [9] //*

*Баби з Олієни проходили поуз **продаючи родзинки та фіки**. Вони йшли босі, несучи черевики в руках, а їхні рухи нагадували рухи курок. Їхні крикливі голоси, що вигукували «**Купіть родзинок, купіть фіки**», сповіщали, що літо скінчило ся і що зима наближалася [4].*

Як бачимо, і в цьому уривку реалія використовується двічі, причому в другому випадку з'являється вона в коментарі внизу сторінки, як тлумачення діалектного звороту. В перекладі втрачається як діалектне забарвлення, так і сама реалія. А частина складного речення «**vendendo l'uva passa e la sapa**» відтворюється як «**продаючи родзинки та фіки**», тобто «**sapa**» замінюється на «**фіки**». Як і в попередньому уривку, задля збереження стилю реалія замінюється на інше слово, підібране із контексту. Подібні прийоми порушують зміст, проте, незважаючи на втрати, допомагають зберегти цілісність тексту.

Цікавим є і такий приклад:

*La zia di Pietro! Esclamò Sabina, sollevando le mani **gialle di sapa!** [9] //*

*Петровій тітці! – скрикнула Сабіна, підіймаючи руки **білі від борошна** [4].*

Дієприслівниковий зворот «**sollevando le mani gialle di sapa**» відтворено за допомогою звороту «**підіймаючи руки білі від борошна**». Саме в цьому випадку з реалією структурно пов'язаний цілий фрагмент речення, а отже вилучення було б неприйнятним. Тому Надія Кибальчич, орієнтуючись на контекст, замінює «**sapa**» на «**борошно**», а «**gialle**» (дослівно – «**жовті**») на «**білі**». Звичайно, зміст таким чином переданий неправильно, проте цілісність тексту збережена. Отже, беручи до уваги брак лексикографічних джерел на початку ХХ століття, таке рішення можемо вважати вдалим.

Висновки. Отож, підводячи підсумок, можемо сказати, що гастрономічні реалії дійсно є важливою лексичною домінантою художнього письма Грації Деледди. Адекватне їх відтворення у перекладі було необхідне не лише для передачі етнокультурного компонента, а і для забезпечення когерентності цільового тексту. Серед прийомів перекладу такої лексики Віктор Шовкун надавав перевагу контекстуальному розтлумаченню та перекладацькому коментарю, що допомо-

гли досягти часткової адекватності перекладу, оскільки саме його тлумачення не були повними, хоч і допомагали. Зберегти регіональний колорит. Також В. Шовкун вдавався до генералізації та уподібнення, які також призводили до незначних змістових втрат. На жаль, оскільки український переклад роману «Плющ» є скороченим, то ми не можемо повною мірою оцінити роботу Леоніда Пахаревського. Проте наявні приклади показують, що для відтворення італійських реалій він вдало застосував контекстуальне розтлумачення, а також вдався до вилучення, що привело до викривлення

змісту. Що стосується Надії Кибальчич, то, як і Леонід Пахаревський, вона вдавалася до вилучень, що можна пояснити відсутністю достатньої кількості лексикографічних джерел на початку ХХ століття. Проте перекладачка, в такому разі, майстерно вдавалася до компенсації заради збереження цілісності тексту перекладу. Застосовувала вона також і генералізацію та уподібнення, за допомогою яких хоч і не могла повністю відтворити значення реалії, проте вдало відтворила метафору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Деледда Г. Тростини на вітрі. Мати. /Г. Деледда. – Харків: Фоліо, 2009. – 316 с.
2. Желехівка. Режим доступу до ресурсу: <http://litopys.org.ua/ukrmoiva/um17.htm>
3. Зорівчак Р.П. Реалія і переклад (на матеріалі англомовних перекладів української прози), Львів: Вид-во при ЛНУ, 1989, – 216 с.
4. «Літературно-науковий вістник» 1898 – 1932. Режим доступу до ресурсу: http://chtyvo.org.ua/authors/Literaturno-naukovyi_vistnyk/
5. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970 – 1980). Режим доступу до ресурсу <http://sum.in.ua/>
6. Ciusa M. E. Grazia Deledda: una vita per il Nobel / Maria Elvira Ciusa. - 1. Ristampa Sassari : Carlo Delfino, 2017. – 207 p.
7. De Giovanni. N. A tavola con Grazia: cibo e cucina nell'opera di Grazia Deledda / Neria De Giovanni. Torino: Il leone verde, 2008. – 133 p.
8. Deledda G. Canne al vento. – Grandi classici bur 2008. – 218 p.
9. Deledda. G. La via del male. Режим доступу до ресурсу: <http://livros01.livrosgratis.com.br/lb000281.pdf>
10. Deledda. G. L'Edera. Режим доступу до ресурсу: https://www.liberliber.it/mediateca/libri/d/deledda/l_eder/pdf/l_eder_p.pdf
11. Fadda M. R. La lingua della narrativa giovanile di Grazia Deledda (1890 – 1903). Режим доступу до ресурсу: http://eprints.uniss.it/3535/1/Fadda_M_Tesi_Dottorato_2010_Lingua.pdf
12. Lilliu A. The regional novel in Italy and Great Britain in the late nineteenth and early twentieth centuries: a comparative study of selected works by Giovanni Verga, Grazia Deledda, Thomas Hardy, and David Herbert Lawrence – The University of Edinburgh – 2007. – 322 p.

REFERENCES

1. Deledda G. Reeds in the wind. The Mother. /G. Deledda – Kharkiv: Folio, 2009. – 316 p.
2. Zhelekhivka. URL: <http://litopys.org.ua/ukrmoiva/um17.htm>
3. Zorivchak R.P. Realia and translation (on the material of English translation of Ukrainian prose), Lviv, Vyd-vo pry LNU, 1989, – 216 p.
4. «Literaturno-naukovyi vistnyk» 1898 – 1932. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Literaturno-naukovyi_vistnyk/
5. Dictionary of Ukrainian language. Academic explanatory dictionary (1970 – 1980). URL: <http://sum.in.ua/>

Methods of reproduction of Grazia Deledda's gastronomic realias in Ukrainian translations

O. Veklych

Abstract. The article is devoted to the study of the peculiarities of Ukrainian translation of the gastronomic realia of the Sardinian writer Gracia Deledda. The characteristic features, stylistic and semantic particularities of such realities, as well as methods of reproduction of them used by different translators in different historical periods are considered. The adequacy of the selected translation techniques from the point of view of preserving the coherence of the target text is analyzed.

Key words: *Italian language, realia, generalization, transliteration, translator's note.*